

Zsolt Péter

Bizalom a kapitalizmusban

A túlzott bizalom problémája

Nem közgazdász, hanem gazdaság-szociológiai elemzésre vállalkozik az írás, amikor a gazdasági válságot a bizalom témakörének szociálpszichológiája felől közelíti. Ez még nem is volna különleges, mert egyre több olyan tárgyú elemzés lát napvilágot, mely nemzetközi összehasonlítási keretben tárja fel a magyar társadalom bizalmi deficitjeiből származó problémákat¹. Ezeknek a tanulmányoknak az igazságtartalmát ez a cikk sem vitatja, de arra felhívja a figyelmet, hogy a gazdasági válság épp a magas bizalommal rendelkező társadalmakban robbant ki, s ez választ kíván.

A jelen időszakban zajló pénzügyi majd gazdasági válság ugyanis ráébreszthet minket ismert és népszerű szerzők gazdaság és bizalom összefüggéséről szóló elméleteinek újragondolására. Az az összefüggés, mely szerint minél nagyobb a bizalom egy nemzetben annál jobb², ebben a formában tévedés.

A három részes tanulmány első részében csupán arról elmélkedünk, ami minimális konszenzusnak tekinthető a bankok működéséről, olyan bevezetést igyekeztünk készíteni, amelyet trivialisásként fogadnak el a szélsőséges piac hívei épp úgy, mint az erős szabályozást követelők.

Annyit már tudunk, illetve gazdasághoz kevésbé értők is joggal remélünk, hogy a 2007-ben a bankok körül kibontakozó gazdasági válság nem éri el a 30-as évekbeli összeomlást, de mindez nem pusztán a szerencsének tudható be, hanem annak a 30-as évekből származó tapasztalatnak, hogy a bankrendszert nem szabad hagyni bedőlni. A piacon való bizalom hullámán hajózott eddig a globális kapitalizmus, mostanra pedig átfordulnak a vitorlák a központi ellenőrzés és a szabályozás felé. Gazdaságtörténészeknek való feladvány, hogy ennek az ingamozgásnak a gyakoriságát feltárják, miközben nem szabad megfeledkezni a lélektani mozgatórugókról, a hitekről, és a túlzott bizalom – legyen az bármelyik modell – veszélyességéről. Most úgy gondolják, hogy az új kapitalizmus nem hagyható magára, s különösen nem a pénzügyi piac. Ezt állítják már az olyan amerikai

¹ Több Gallup jelentés foglalkozik nemzetközi összehasonlításban is az intézmények, a politikusok, a másik vállalkozó stb. iránti bizalommal. Ennek magyar vetületeinek bemutatását ld. A Közjő és Kapitalizmus Intézet kiadványában <http://kozjoeskapitalizmus.hu/files/kapjel2008.pdf> Szepesi 2009. A jelentést az MPK honlapjának hasábjain Csizmadia Ervin korábban már méltatta: <http://www.meltanyossag.hu/?q=node/623>

² Bizonyára sokan kitalálják, hogy itt Fukuyama híres A bizalom című könyve kerül fókuszba, ezért pontosításul érdemes kiemelni, hogy Fukuyama megkülönböztette, sőt szembe is állította egymással a társadalmi intézményekbe vetett bizalmat a családhoz kötődő bizalommal, tehát nem általában gondolta a bizalmat gazdasági teljesítőképesség növelőnek. A családhoz kötődő bizalom például gátja a multinacionális cégek kialakulásának. Fukuyama 1997. Nem lényeges azonban most számunkra ez a megkülönböztetés, mert csak a piacon megfigyelhető bizalom tézisét gondoljuk tovább.

konzervatívok is, mint a Hudson Institute neves szerzői³, jóllehet az amerikai konzervatívok híresek voltak a *láthatatlan kézben* való hitükről.

Azt is tudjuk, hogy négy oka volt/van a válságnak: az első a pénzügyekben lévő egy évtized alatt kialakuló termékek bonyolult megsokasodása, melynek hatásai ismeretlenek voltak. A második a bankrendszer kockázatvállaló hajlandósága, a harmadik a Clinton kormányzat azon szándéka, hogy a hátrányosabb helyzetűek is hitelhez juthassanak (subprime-hitelek⁴), a negyedik pedig a recesszió⁵. Az első három pont arra utal, hogy nem pénzügyi válság van - a kifejezés igen csak félrevezető -, hanem a fedezetek kerültek válságba. A fedezet témájában pedig ott lapul a túlzott bizalom problémája.

Amit a bankok világról is mindenki tudhat

A bankok a pénzt kölcsönadják, és a visszafizetett kamatokból nyereségük származik. Felkészülve arra az esetre, ha valaki netán mégsem tudna törleszteni, rendelkeznek egy törzstőkével, ami ahhoz kell, hogy aki viszont a saját pénzéhez akar hozzájutni, mindenképp hozzájuthasson, függetlenül attól, hogy a banki kintlevőség milyen módon folyik be, és egyáltalán befolyik-e.

A bankok első és legfontosabb tevékenysége a betétesek pénzének garantálása, mert ha egyszer is fizetéseképtelenséget kell jelenteniük, soha többet nem hozzák oda az emberek a pénzüket. A bizalmat maguk felé tehát fenn kell tartaniuk. A nyereségből tudják kifizetni az alkalmazottakat, és fenntartani saját infrastruktúrájukat, valamint ebből emelik a törzstőkéjüket, ami mint már mondtuk arra való, ha valaki bedől, ne okozzon gondot. Azt persze természetesen nem engedhetik meg maguknak, hogy olyan helyre tegyék a pénzüket, ahol kicsi a valószínűsége a visszafizetésnek, vagy másképp, ahol túl nagy a kockázata a nyereségnek, bár a mai válságnak épp az a magyarázata, hogy ezt tették. A jelzálogpiac legkétesebb konstrukciói is irracionális módon magas besorolást kaptak a hitelminősítőktől, akiknek szavában megint mindenki bízott⁶.

A bankok abban az értelemben is rá vannak kényszerítve a betétesek bizalmára, hogy akkora likviditással nem is rendelkeznek, ami ahhoz volna elegendő, hogy minden betétes pénzét visszaadva is fenn tudják tartani működésüket. Ez is magyarázza, hogy miért a betétesek az elsők, s ha valami gond van inkább saját infrastrukturális költségeiken csökkentenek, vagy alkalmazottaikat küldik el, de a betétesek felé nyugodt és megbízható arcot mutatnak. Ha ugyanis egy betétesnek

³ Ennek a non-profit gyakran kormánymegrendeléseket is elfogadó agytrösztnek az egyik szerzője Fukuyama is, de itt konkrétan Irwin Stelzer anyagára utalnék: Stelzer 2008.

⁴ Ez olyan hitel, ahol a fedezet értéke alacsonyabb, mint a hitel. Addig ez is rendben van, míg a hitelfelvevő törleszt, s abban a reményben is adják-veszik, hogy törleszteni fog, és így nem szükséges a megfelelő fedezet, vagy mint az amerikai ingatlanpiacon, hogy az ingatlan majd felértékelődik, és a jövőben valódi fedezetté válik.

⁵ Duronelly 2008.

⁶ Mára kiderült, hogy a hitelminősítők nem voltak függetlenek gazdaságilag az általuk minősítettől, és hogy a rendszer változtatást igényel. Dózsa 2008.

problémákra hivatkozva nem fizetnének, az láncreakciót indítana be. A bankok és pénzkezelők eljutottak odáig, hogy egymást is biztosítsák, a kormányok pedig addig, hogy még baj esetén sem hagyhatják magukra a bankokat.

A játékszabályok egyik feléhez tartozik, hogy a bankoknak mindig fizetni kell, de a másik feléhez, hogy a hitelt felvevők sem úszhatják meg. Amikor egy hitelfelvevő tönkremegy, a pénzügyi fegyelmet és a játékszabályokat mindenképp fenn kell tartani. Nem lehet olyan precedenst teremteni, hogy az adósságot elengedjék, mert egy ilyen láncreakciónak is az lehet a vége, hogy a hitelfelvevők visszaélnék vele⁷. A játékszabályok kikényszerítésében a bankok saját szigorúságuk csapdájában is vannak. Ennek a furcsa kényszernek a törvényszerűségét akkor értjük meg könnyebben, ha nem világbankokra, meg csődöt jelentő országokra, hanem uzsorakamatot adó alvilági módszerekre, s aztán az ebből fakadó előzetesen még nem is tervezett agresszióra gondolunk. Az uzsorakamatot adó célja nem az erőszak, de ha nem fizetnek, nem tehet mást, mint a megverettetés, s ha ez sem ér célt megfélemlítésül molotovkocktélrt fognak behajítani az adós ablakán. Nem teheti meg, hogy elengedi az adósságot, és kénytelen megfélemlítést alkalmazni.

Van azonban úgy, hogy az adós semmilyen körülmény közt sem tud fizetni, és a megfélemlítés sem használ, s ilyenkor az alvilágban – avagy a szegénység világában, ahogy arra példát a közelmúltbeli Magyarországról is hozhatnánk⁸ - gyilkosság történik, ezzel szemben országok szintjén igazi csapdahelyzet jön létre. Például Mexikóban az 1994-es válság idején a fizetéseképtelenséget úgy vették tudomásul, hogy a pénzügyi segítség feltételül számos megszorító intézkedést kellett bevezetni, olyat is, ami ártott a gazdaságnak.

A fenti leírás csak egy nagyon leegyszerűsített képe a kölcsönt nyújtó/vevő rendszernek, ráadásul egyik bank ma már hitelfelvevő a másik felé, ráadásul a pénz nem kézzel fogható, hanem számok halmaza a számítógépben. Az eddig elmondottakkal mégis úgy gondolom, hibát nem vétettem, és konszenzus van a klasszikus liberális *laissez faire* felfogásúak, és a pénzügyi szféra erős kontrollját javaslók között. Mindkét véglet egyébiránt egy túlzott ideológiai elbizakodás állapotában van. Az egyik azt vallja, hogy a szabadpiac a láthatatlan kéz segítségével kialakítja az egyensúlyt, a másik szerint pedig a szabadpiacot el kell törölni, és bürokratikus eszközökkel lehet igazságos társadalmat felépíteni. Ennek a kísérlete volt a szocializmus, melyről ma már tudjuk, hogy a központi irányítás problémája többek közt az, hogy a bürokrácia legfőbb célja önmaga fenntartása. (Az összefüggés a demokratikus országok más alrendszereiben is jól dokumentált⁹.)

⁷ A mostani válság lehetséges kiútja mégis egyébként az lehet, ha a hiteltörlesztési feltételeken enyhítenek.

⁸ Egy ilyen láncreakció esettanulmányát nem gazdasági logika szempontjából elemeztem is.

<http://www.meltanyossag.hu/files/meltany/imce/doc/ny-mediarepr-081201.pdf>

⁹ Coase Nobel-díjas közgazdász pl. a médiaszabályozás területén mutatta ki ugyanezt. Ld. Gálik 1994.